

10. Лалаева Р.И. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова. – СПб.: Союз, 2011. – 160 с.

МРНТИ: 15.41.00

УДК 376.3

DOI 10.51889/2960-1673.2025.80.1.014

Аутаева А.Н.¹, Әбибулла Б. Д²

¹Арнайы педогогика кафедрасының меңгерушісі психол.ғ.к., қауымдастырылған профессор,
akbota-n@mail.ru

7М01901 Арнайы педагогика мамандығының 2 курс магистранты,

^{1,2} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,,
Алматы қ., Қазақстан

АВА ТЕРАПИЯСЫН ҚОЛДАНУ НЕГІЗІНДЕ АУТИСТИК СПЕКТРІ БҰЗЫЛҒАН 1-2 СЫНЫП БАЛАЛАРЫН ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ ЖЕКЕЛЕНДІРІЛГЕН ТРАЕКТОРИЯСЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада аутистік спектрі бұзылған (АСБ) 1-2 сынып оқушыларының әлеуметтенуін жекелендірілген траектория бойынша дамыту мәселесі қарастырылады. АВА терапиясын қолдану арқылы балалардың әлеуметтік дағдыларын, қарым-қатынас қабілеттерін жақсарту және олардың мектепке бейімделу деңгейін арттыру жолдары зерттелді. Теориялық және эмпирикалық әдістер негізінде жүргізілген зерттеу нәтижелері көрсетілген. Констатируші және формирүші кезеңдерде алынған мәліметтерді салыстыра отырып, АВА терапиясының тиімділігі дәлелденді.

Түйінді сөздер: жеке траектория, аутизм спектрі бұзылған балалар, арт-терапия, әлеуметтік тренингтер, әлеуметтік дағдылар, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар (ОР), коммуникативті кедергілер, сенсорлық сезімталдық, жеке ерекшеліктер.

Аутаева А.Н.¹, Әбибулла Б. Д²

¹Заведующая кафедрой специального образования, кандидат психологических наук,
ассоц.профессор
akbota-n@mail.ru

²Магистрант 2 курса специальности «7М01901 Специальная педагогика»

^{1,2} Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

ПЕРСОНАЛИЗИРОВАННАЯ ТРАЕКТОРИЯ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ 1-2 КЛАССОВ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА НА ОСНОВЕ АВА-ТЕРАПИИ

Аннотация

В данной статье рассматривается процесс социализации учащихся 1-2 классов с расстройством аутистического спектра (РАС) на основе персонализированной траектории. Исследуется влияние применения терапии прикладного анализа поведения (АВА) на развитие социальных навыков, коммуникативных способностей и адаптацию детей к школьной среде. В ходе исследования использованы теоретические и эмпирические методы,

а также приведены результаты, подтверждающие эффективность АВА-терапии. Сравнение данных констатирующего и формирующего этапов демонстрирует положительное влияние данного подхода.

Ключевые слова: персонализированная траектория, дети с расстройством аутистического спектра, арт-терапия, социальные тренинги, социальные навыки, дети с особыми образовательными потребностями (ООП), коммуникативные барьеры, сенсорная чувствительность, индивидуальные особенности.

Autaeva A. N. Abibulla B. D.,

¹*Head of the Department of Special Education, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor*

akbota-n@mail.ru

^{2nd} year Master's student in the «7M01901 Special Pedagogy» program

^{1,2} Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

INDIVIDUALIZED TRAJECTORY OF SOCIALIZATION OF CHILDREN OF GRADES 1-2 WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS BASED ON ABA THERAPY

Abstract

This article examines the process of socialization of 1st and 2nd grade students with Autism Spectrum Disorder (ASD) based on an individualized trajectory. The study explores how the use of Applied Behavior Analysis (ABA) therapy improves children's social skills, communication abilities, and adaptation to school. The research is based on theoretical and empirical methods, and the results demonstrate the effectiveness of ABA therapy. By comparing data from the initial and intervention stages, the study provides evidence of the positive impact of this approach.

Keywords: personalized trajectory, children with autism spectrum disorder, art therapy, social training, social skills, children with special educational needs, communication barriers, sensory sensitivity, individual characteristics. папнш нгпвшгам

Кіріспе Аутистік спектрі бұзылған (АСБ) балаларды әлеуметтендіру – арнайы педагогика мен инклюзивті білім берудің маңызды бағыттарының бірі. Бұл үдерісте қолданылатын әдістердің бірі – қолданбалы мінез-құлық талдауы (Applied Behavior Analysis, АВА терапия). АВА терапиясы – дәлелденген ғылыми негізі бар әдістеме, ол балалардың әлеуметтік, танымдық және коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Осы мақалада 1-2 сынып оқушыларының әлеуметтенуін жекелендірілген траектория бойынша жүзеге асырудың ерекшеліктері қарастырылады. АСД бар балаларды әлеуметтік бейімдеу және оларды тәуелсіз өмірге дайындау мәселесі өзекті болып қала береді. Қазіргі уақытта "мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы" Қазақстан Республикасының Заңында балалар мүгедектігінің алдын алуға бағытталған шаралар көзделген [1].

Аутизм спектрінің бұзылуы дисонтогенездің ерекше түрі ретінде психологиялық–педагогикалық проблема ретінде қарастырылуда. Ғылыми әдебиеттерде "аутизм спектрінің бұзылуы" ұғымына көптеген тәсілдер бар. Алайда, қазіргі заманғы арнайы әдебиеттерді талдау психологияда ерте балалық аутизмнің пайда болу себептерін терең теориялық және әдіснамалық талдау мен негіздеудің алғышарттары қалыптасқанын көрсетеді. Сонымен қатар, аутизм спектрі бұзылған балаларда өзін-өзі тану және жеке тұлғаны қалыптастыру ерекшеліктері, сондай-ақ олардың әлеуметтену аспектілері жеткілікті түрде анық байқалмайды. Балаларды тәуелсіз өмірге дайындау Мектепке дейінгі және жалпы білім беру ұйымдары үшін маңызды міндет болып табылады[2].

Қазақстандық ғалымдар А.К. Ерсарина [3], З.Б. Джангельдинова [4], Р.К. Айтжанова [5], Г.К. Айқынбаева [6], Б.Б. Қашхынбай, А.А. Наурызбаева [7], К.А. Абенова [8], Г.Е. Амирбекова, М.Е. Баймуханова [9] және т.б. АСБ бар балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін анықтады. Әлеуметтену – бұл адам өміріндегі оның қоғамға сәтті интеграциясын анықтайтын негізгі процесс. Әлеуметтену процесінде бала мінез-құлық нормалары мен ережелерін меңгереді, қарым-қатынас дағдыларын дамытады, қоршаған әлемді қабылдауға және өзгерістерге бейімделуге үйренеді. Бастауыш мектеп жасындағы балалар үшін әлеуметтену ерекше рөл атқарады, өйткені дәл осы жаста отбасылық ортадан кең әлеуметтік жүйеге – мектепке көшу жүреді. Мұнда бала өзара әрекеттесудің жаңа түрлерімен, міндеттерімен, сондай-ақ мұғалімдермен және құрдастарымен қарым-қатынас орнату қажеттілігімен бетпе-бет келеді. Дегенмен, аутизм спектрінің бұзылуы бар балалар әлеуметтік өзара әрекеттесу тапшылығы, ауызша емес және ауызша қарым-қатынастың бұзылуы және стереотиптік мінез-құлыққа бейімділік сияқты даму ерекшеліктеріне байланысты әлеуметтену процесінде елеулі қиындықтарға тап болады. Бұл ерекшеліктер әлеуметтену процесін қиындатып қана қоймай, оқуды қиындатады, бұл мұндай балалардың әлеуметтік бейімделу мәселесін өте өзекті етеді.

Зерттеу әдістері мен материалдары.

Тұлғаның әлеуметтенуі туралы толыққанды көрініске ие болу үшін әрбір мәлімделген компонентті жеке-жеке қарау керек, өйткені олардың әрқайсысы жеке тұлғаның әлеуметтік көзқарастарының толыққанды дамуына әсер етеді. Әлеуметтену компоненттерін қарастырудан бастайық.

1. Құндылық компоненті. Бұл жеке тұлға қоғамға интеграцияланған кезде оқиғаларды, құбылыстар мен заттарды жалпы қабылданған нормаларға сәйкес қабылдайтын және оларды өзі үшін қайта ойластырып, мағыналы ете алатын ерекше жүйені құрайды.

2. Коммуникативті компонент. Қоғамда ауызша және вербалды емес қарым-қатынас құралдарын қолдану жиынтығы.

3. Танымдық компонент. Ол әлеуметтік сипаттағы идеялар жүйесін құруды, жеке тұлғаның ол үшін маңызды құзыреттерді игеруін қамтиды. Танымдық компонент белгілі бір білімді игеруді қамтиды.

4. Мінез-құлық компоненті. Адам күнделікті өмірде қолданатын барлық мінез-құлық үлгілерін қамтиды.

Әлеуметтену компоненттері әлеуметтену процесінің ажырамас бөлігі болып табылатынын және адамның қоғамда өмір сүруінің маңызды шарттарын, оның құндылықтары мен әлеуметтік көзқарастарын қалыптастыруды біріктіретінін атап өтейік [10].

Аутизм спектрінің бұзылуы проблемасы әлемнің әртүрлі елдерінде, соның ішінде Қазақстанда барған сайын өзекті бола түсуде, бұл аутизм диагнозын алатын балалар санының артуына, сондай-ақ медициналық, педагогикалық және әлеуметтік салаларда осы бұзылыс туралы хабардарлықтың артуына байланысты.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) мәліметтері бойынша, 2022 жылғы жағдай бойынша аутизм бүкіл әлем бойынша 100 баланың бірінде кездеседі. Бұған дейін, 2008 жылы, жиілік 150 баланың 1 — ін құраса, 2005 жылы бұл көрсеткіш 250-300 баланың 1-ниже одан да төмен болды. Бұл өсу ертерек диагноз қоюға және бұзылыс туралы жақсы хабардар болуға байланысты.

Қазақстандағы Статистика: 2022 жылы Қазақстанда аутизм спектрі бұзылған 12 087 бала тіркелген. Жас санаттары бойынша бөлу: 3 жасқа дейін — 1052 бала, 3 жастан 5 жасқа дейін — 4331 бала, 6 жастан 18 жасқа дейін — 6704 бала.

Аутизмнің таралуы оны емдеуге және осы бұзылысы бар балаларды қолдауға кешенді тәсілді қажет етеді. Бұған мыналар кіреді: ерте диагностика және араласу, әлеуметтік және

коммуникативтік дағдыларды дамытуға бағытталған білім беру бағдарламаларын енгізу, отбасыларға психологиялық және педагогикалық қолдау, аутизмі бар балалармен жұмыс істеу үшін тәрбиешілер мен мамандарды кәсіптік оқыту. Осылайша, хабарланған жағдайлардың көбеюіне қарамастан, диагнозды жақсартуды жалғастыру ғана емес, сонымен қатар аутизмі бар балаларға сапалы білім беру және әлеуметтік бейімделу үшін жағдай жасау маңызды.

Аутизм спектрі бұзылған балалардың саны күннен-күнге артып келеді. Аутизм спектрінің бұзылуын (АСД) түзетуге бағытталған кез келген әдістеменің негізгі мақсаты баланың өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ аутизм спектрі бұзылған балаға оқу мен тәуелсіз өмір жолындағы кедергілерді жеңуге мүмкіндік беретін дағдыларды игеру болып табылады. Осы мақсаттарға жетудің ең тиімді және қолданбалы әдістерінің бірі-қолданбалы мінез-құлықты талдау немесе АВА терапиясы (ағылшын: Applied Behavior Analysis; орыс: қолданбалы мінез-құлықты талдау) (Maurice 2001 [148]; Anagnostou 2014 [11]).

Қолданбалы мінез-құлық талдауы (АВА терапиясы) аутизм спектрінің бұзылуын (ASD) түзету үшін қолданылатын ең тиімді әдістердің бірі болып табылады. Бұл тәсіл бихевиоризм философиясына және мінез-құлықты эксперименттік талдауға негізделген және ғылыми негізделген әдістер арқылы баланың мінез-құлқын өзгертуге және жақсартуға бағытталған.

Мінез-құлықты талдаудың негізгі бағыттары:

1. Бихевиоризм (мінез-құлық философиясы):

Бихевиоризм-адам мен жануарлардың мінез-құлқын зерттейтін философиялық ғылым және оның тамыры 19 ғасырдың аяғы мен 20 ғасырдың басында жатыр. Аутизм контекстінде бихевиоризм мінез-құлықты түсіну және өзгерту үшін ғылыми әдістерді қолдануды білдіреді, бұл осы саладағы Қосымша зерттеулерге негіз болды.

2. Мінез-құлықты эксперименттік талдау:

Бұл мінез-құлықты бақылауды және оның өзгеруіне әсер ететін факторларды талдауды қамтитын мінез-құлық саласындағы іргелі зерттеулер. Мінез-құлықты эксперименттік талдау реакцияларды, мінез-құлықты және қоршаған ортамен өзара әрекеттесуді бақылауға, тіркеуге және талдауға бағытталған.

3. Қолданбалы мінез-құлықты талдау (АВА):

Қолданбалы мінез-құлық талдауы эксперименттік мінез-құлық талдауын дамыту ретінде белгілі бір мінез-құлық мәселелерін шешу үшін ғылыми деректер мен әдістерді қолданады. АВА терапиясы аутизмі бар балалардың мінез-құлқын жақсартуға және маңызды дағдыларды дамытуға көмектеседі. Ол баланың өмірде тәуелсіз және табысты болуына мүмкіндік беретін мінез-құлық пен дағдыларды дамытудың нақты проблемалық аспектілерін өзгертуге бағытталған.

АВА негізгі принциптері:

* Арматураны қолдану: позитивті мінез-құлық мадақтау немесе марапаттау сияқты күшейту арқылы күшейтіледі.

* Күрделі тапсырмаларды кішігірім қадамдарға бөлу: үлкен тапсырмалар кішігірім тапсырмаларға бөлінеді, бұл балаға оларды кезең-кезеңімен игеруге мүмкіндік береді.

* Тікелей араласу: басқа терапевтік әдістерден айырмашылығы, АВА терапиясы балаға нақты дағдыларды үйренуге және қиындықтарды жеңуге көмектесу үшін қарқынды және мақсатты араласуды қамтиды.

* Жекелендірілген бағдарламаларды іске асыру: әрбір АВА бағдарламасы нақты баланың ерекшеліктерін, оның даму деңгейі мен проблемаларын ескере отырып әзірленеді.

Қолданбалы мінез-құлық талдауы терапияның негізгі әдісі болуы керек. Сабақ барысында әртүрлі техникалар қатысуы мүмкін болса да, нұсқауларды берудің негізгі әдісі жеке блоктарда оқыту болып қала береді. Бұл оқытудың әсерін барынша арттырудың арнайы

әдісі; когнитивті, коммуникативті, ойын, Элеуметтік және өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қоса алғанда, қажетті дағдылардың көпшілігін алу үшін пайдалануға болатын оқу процесі. Бұл стратегияны кез-келген элеуметтік топтар мен жастарға қолдануға болады [12].

Жеке блоктармен оқыту мыналарды қамтиды:

- 1) шеберлікті кішірек элементтерге бөлу;
- 2) әрбір элементті игергенге дейін оны дәйекті оқыту;
- 3) қысқа уақыт кезеңдерінде қайта пысықтау;
- 4) кеңестер беру (қажет болған жағдайда) және кеңестердің қарқындылығын біртіндеп азайту;
- 5) күшейту әдістерін қолдану.

АВА – ның түпкі мақсаты-балаға қоршаған әлемді өз бетінше игеруге қаражат беру.Осылайша, АВА терапиясы элеуметтік бейімделу дағдыларын дамытуға, қарым-қатынас дағдылары мен мінез-құлық дағдыларын жақсартуға бағытталған аутизм спектрі бұзылған балалармен жұмыс істеудің тиімді және дәлелденген әдісі болып табылады.

Зерттеу барысында теориялық және эмпирикалық әдістер қолданылды. Теориялық әдістерге ғылыми әдебиеттерді, инклюзивті білім беру бойынша әдістемелік нұсқаулықтарды талдау жатады. Теориялық әдістерге ғылыми әдебиеттерді, инклюзивті білім беру бойынша әдістемелік нұсқаулықтарды талдау жатады. Эмпирикалық әдістер ретінде бақылау, сауалнама жүргізу, эксперименттік әдістер қолданылды. Балалардың элеуметтік дағдыларын дамытудағы АВА терапиясының тиімділігін бағалау үшін салыстырмалы талдау жүргізілді. Сонымен қатар, инклюзивті білім беру мекемелерінде АВА терапиясын енгізу бойынша практикалық тәжірибелер зерттелді.. Балалардың элеуметтік дағдыларын дамытудағы АВА терапиясының тиімділігін бағалау үшін салыстырмалы талдау жүргізілді. Сонымен қатар, инклюзивті білім беру мекемелерінде АВА терапиясын енгізу бойынша практикалық тәжірибелер зерттелді.

Зерттеуге АСБ 1-2 сынып оқушылары қатысты. Балалармен жұмыс мектеп жағдайында жүргізілді, арнайы мамандар – педагог-дефектологтар, логопедтер және психологтар тартылды. Оқу процесінде АВА терапиясының негізгі қағидаттары қолданылды: мінез-құлықтың функционалдық талдауы, оң армативті күшейту, құрылымдалған оқыту, визуалды қолдау және ойын әдістері. Сонымен қатар, балалардың күнделікті қарым-қатынас тәжірибесіне талдау жүргізіліп, олардың элеуметтену динамикасы бақыланды.

Зерттеудің бастапқы кезеңінде аутистік спектрі бұзылған балалардың элеуметтену деңгейін бағалау мақсатында диагностика жүргізілді. Бұл кезеңде төмендегі көрсеткіштер бағаланды:

- Топтық ойындарға қатысу деңгейі;
- Қарым-қатынас жасау дағдылары;
- Эмоционалдық тұрақтылық;
- Мінез-құлық ерекшеліктері.

Нәтижелер төмендегі кестеде көрсетілген:

Көрсеткіштер	Бастапқы деңгей (%)	6 айдан кейін (%)
Топтық ойындарға қатысу	20	65
Қарым-қатынас дағдылары	30	70
Эмоционалдық тұрақтылық	25	60

Бұл кезеңде АВА терапиясы негізінде балалардың элеуметтенуін дамытуға бағытталған түзету жұмыстары жүргізілді. Оқу процесінде келесі әдістер қолданылды:

- Мінез-құлықтың функционалдық талдауы;
- Оң армативті күшейту;
- Құрылымдалған оқыту;

- Визуалды қолдау;
- Ойын әдістері.

Нәтижелер және талқылау Зерттеу барысында АВА терапиясын қолдану АСБ бар балалардың қарым-қатынас дағдыларын жақсартатыны анықталды. Әлеуметтік өзара әрекеттесу деңгейі артқан балаларда бейімделу дағдылары жақсарды, олар топтық ойындарға жиі қатысып, эмоционалды күйзеліс деңгейі төмендеді. Балалардың әлеуметтік ортасында қалыпты балалармен қарым-қатынасы күшейіп, олар мектеп жағдайына жақсы бейімделді. Бұл нәтижелер АВА терапиясының әлеуметтендіру құралы ретінде тиімділігін көрсетеді. Сонымен қатар, ата-аналармен және мұғалімдермен кері байланыс жүргізіліп, олардың АВА терапиясына деген көзқарастары мен ұсыныстары талданды.

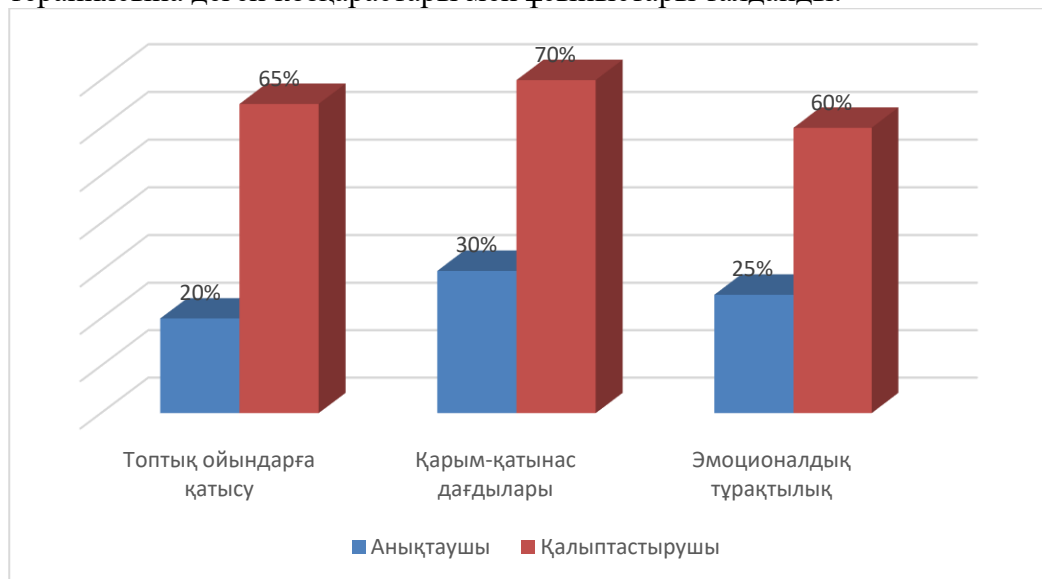

Диаграмма: Балалардың әлеуметтену көрсеткіштерінің өзгерісі

Қорытынды АВА терапиясын қолдана отырып, АСБ бар 1-2 сынып оқушыларын әлеуметтендіру олардың мектептегі бейімделуін жеңілдетуге және өмір сүру сапасын арттыруға ықпал етеді. Жекелендірілген оқыту траекториясын құру баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оның әлеуметтенуіне жағдай жасайды. Мұндай тәсіл кешенді қолдауды қажет етеді және ата-аналар мен педагогтардың ынтымақтастығын талап етеді. Осылайша, АВА терапиясының әдістерін дұрыс пайдалану инклюзивті білім беру үдерісінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Болашақта бұл әдістемені жетілдіру және оны кеңінен енгізу бойынша қосымша зерттеулер жүргізу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000056>
1. Ерсарина А.К., Джангельдинова З.Б., Айтжанова Р.К. Специальная развивающая программа для детей с аутизмом. – Алматы: ННПЦКП КП, 2020. – 20 б.
2. Джангельдинова З.Б., Баймуханова М.Е. Психолого-педагогическое сопровождение родителей, воспитывающих детей с детским аутизмом. Методические рекомендации. – Алматы: ННПЦКП КП, 2015. – 10 б.
3. Джангельдинова З.Б., Айтжанова Р.К. Организационно-методические основы включения школьников с аутизмом в общеобразовательный процесс: методические рекомендации. – Алматы, 2015. – 15 б.
4. Айқынбаева, Г.К. Аутизм диагнозы қойылған балалардың психологиялық сипаты:

- монография /Г.К. Айқынбаева, Б.Б. Қашхынбай, А.А. Наурызбаева. - Алматы: Лантар Трейд, 2018. - 177 б.
5. Айқынбаева Г.Қ., Қашхынбай Б.Б., Наурызбаева А.А. Аутизм диагнозы қойылған балалардың психологиялық сипаты. – Алматы : Лантар Трейд, 2018. – 177 б.
 6. Абенова К.А., Амирбекова Г.Е. Аутизм синдромды балалардың қоғамға бейімделу мүмкіндіктері және "Асыл Мирас" аутизм орталығының тәжірибесі //Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы. - 2020. - № 1. - 148-158 б.
 7. Баймуханова М.Е. Психологическая помощь аутичному ребенку: практическое руководство для психологов. - Алматы, 2011. – 25 б.
 8. .Арт-терапия и творческое развитие детей с РАС. В. И. Губарев. Алматы: Издательство «Білім», 2021.
 9. .Гончарова, Л. В. "Методы и технологии работы с детьми с аутизмом в образовательной среде." – Москва: Просвещение, 2018. – С. 45–67.
 10. Коваленко, Е. Н. "Сенсорная интеграция в обучении детей с РАС: Педагогический подход." – Санкт-Петербург: Питер, 2019. – С. 112–135.
 11. Баенская, Е. Р., Лебединская, К. С. "Психология аутизма: современные подходы к диагностике и коррекции." – Москва: Академия, 2020. – С. 89–103.
 12. Lovaas, O. I. (1987). Behavioral treatment and normal educational and intellectual functioning in young autistic children. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 55(1), 3-9.